دانالار خەزىنىسى

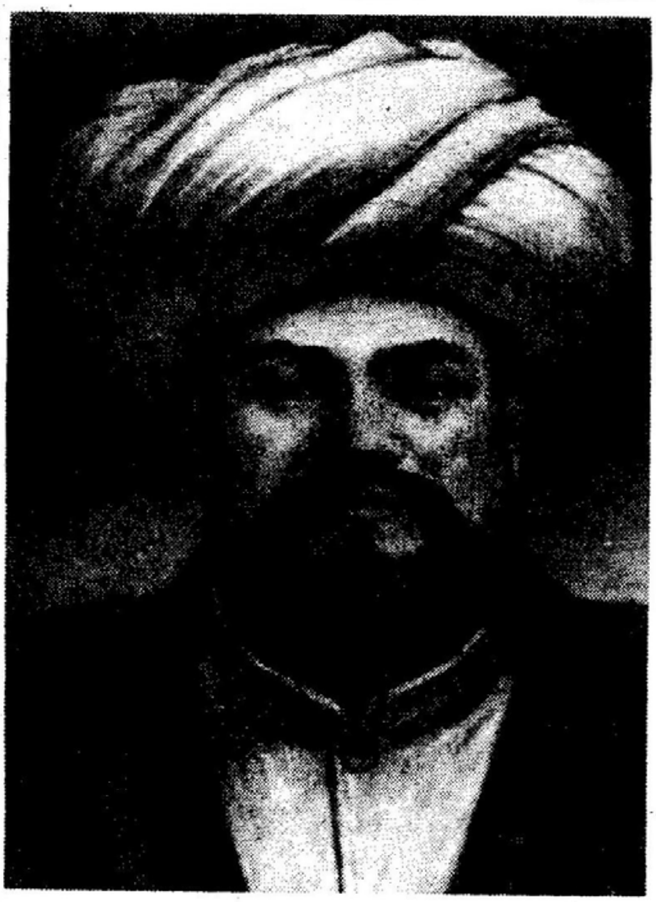

نەسىھەتى ئامما

ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس كاشغەري

تەقرىز

«ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس كاشغەري (1924 ـ 1862) 20-ئەسىر مۇقەددىمىسىدىكى مەشھۇر ئۇيغۇر ۋەتەنپەرۋىرى، تەرەققىيپەرۋىرى ۋە مەرىپەتچىسى، مۇتەپەككۇر ئالىم ـ شائىرى ئىدى. ئۇنى رەشكچى بايلار بىلەن ئۆلىمالار شىۋىت دىن تارقاتقۇچىلىرى بىلەن مىلىتارىست ئەمەلدارلارنى قۇترىتىپ، 1924-يىلى ئەمەت (تاز) مەزىننىڭ قولى بىلەن ئۆلتۈرۈۋېتىشتى. بۇ سۇيىقەستكە ئەينى زامان ۋە ئىلگىرىكى زاماننىڭ بەدنىيەت جاسۇسلىرىدىن تەركىب تاپقان بىر گۇرۇھ ‹مىللەتپەرۋەر ئۆلىما› قىياپىتىگە كىرىۋالغان كەسپىي تۆھمەتخورلارمۇ پائال قاتناشتى. بۇ رەشك ـ ھەسەت پاجىئەسىدىن زارلانغان خەلق:

‹داموللام شېھىت بولدى،
ياتار جايى بېھىش بولدى.
داموللامغا قەشقەرلىق
كۆپ يىغلاپ بىھۇش بولدى›

دەپ قوشاق قاتتى. مانا بۇ ئەل قەلبىدىكى بېھىش ئىدى.

ئۇيغۇر دېموكراتىزملىق ئەدەبىياتىنىڭ ۋەكىللىرىدىن مەمتىلى ئەپەندى (تەۋپىق)، قۇتلۇق شەۋقى قاتارلىق مەرىپەتپەرۋەر شائىرلار مەرسىيە يېزىشىپ ئۇنى ھىدايەت كانى، ئالىي ھىممەتلىك ئۇستاز، خەلق غەمگۇزارى، ئالىي تەپەككۇر ئىگىسى، ھەقىقىي ئىسلاھاتچى ئالىم، دەپ ئۇنىڭ كۆز يۇمغانلىقىغا نادامەت قىلىشتى.

ئۇنىڭ سۆزلىرى مىللەتنىڭ روناق تېپىشى بىلەن نادانلىق ۋە ھەسەتخورلۇقنىڭ ئوت بىلەن سۇدەك زىددىيىتىنى ئېچىپ بەردى. ئۇ، ‹ئاقائىد زەرۇرىيە›ناملىق ئەسىرىدە مۇنداق دەپ يازغانىدى:

ـ مىللەتنىڭ خار ۋە زەبۇن بولمىقىغا سەۋەب نېمىدۇر؟

ـ ئىككى نەرسىدۇر: بىرى جاھالەت ۋە نادانلىق، ئىككىنچىسى، تەپرىقە ۋە ئىختىلاپتۇر.

ـ ئىززەت-ئابروي، كۈچ-قۇۋۋەت نېمە بىلەن ھاسىل بولۇر؟

ـ ئىلىم-مەرىپەت ۋە ئىتتىپاقلىق بىلەن ھاسىل بولۇر»①

مۆھتەرەم ئوقۇرمەنلىرىمىزنى ئۇلۇغ ۋەتەنپەرۋەر ئالىم، يېتۈك ئۇستاز، جاھالەتكە قارشى بايراقدار، يېقىنقى زامان مەدەنىيەت تارىخىمىزنىڭ پەخرى ئابدۇقادىر داموللا ئىبنى ئابدۇۋارىس كاشغەرىينىڭ تەپەككۇر خەزىنىسىدىكى دۇردانىلەردىن بەھرىلەندۈرۈش ئارزۇسى خۇسۇسىدىن ئۇنىڭ يەنە بىر مۇبارەك ئەسىرى ـ «نەسىھەتى ئامما»نى ئېلان قىلدۇق.

1915-يىلى يېزىلغان بۇ ئەسەردە ئەڭ ئەھمىيەتلىك بولغىنى، ئالىم ئىسلام ئەقىداتىدىكى ياخشى ئەمەلنىڭ ئىپادىسى بولغان ئىتتىپاقلىق، دوستلۇق، ئۆيۈشقاقلىق، ئۆزئارا ياردەم، بىر-بىرىگە كۆيۈنۈش، يېڭىلىققا ئىنتىلىش، ئىلىم-مەرىپەت ئۆگىنىش، ئىنساب، ئادالەت،

---

① ئابدۇشۈكۈر مۇھەممەتئىمىن: «ھەسەتخورلۇق ھەققىدە ھەسرەتلىك خىياللار»، ژۇرنىلىمىزنىڭ 1989-يىل 6-سانى.

سېخىيلىق، چىداملىق، ئېغىر-بېسىقلىقتا ئوخشاش ئېسىل پەزىلەتلەرنى تەشۋىق قىلىش ئارقىلىق ئىسلام ئەقىداتلىرىغا مۇخالىپ كېلىدىغان بارلىق ھادىسىلەرنى چەكلەش، جەمئىيەت بۇزۇقچىلىقلىرىنى تۈزىتىش، خۇراپىي جەمئىيەتنى يېڭىلاشتەك ئىسلاھاتچىلىق ئىدىيىسى ئىلگىرى سۈرۈلگەن. بۇ نۇقتىلار ئالىمنىڭ تەرەققىيپەرۋەرلىك ئىدىيىسىنى چۈشىنىشتىلا ئەمەس، بەلكى 20. ئەسىرنىڭ باشلىرىدىكى ئۇيغۇر جەمئىيىتىنىڭ ئومۇمىي ئەھۋالىنى ئۆگىنىش ۋە تەتقىق قىلىشتىمۇ بەلگىلىك رېئال ئەھمىيەتكە ئىگە.

ۋاھالەنكى، مەزكۇر رىسالىدە يۇقىرىقىدەك بىر قاتار ئىلغار قاراشلار گەۋدىلەنگەن بولسىمۇ، بەزىبىر دىنىي ۋە تەسكىرىي قاراشلاردىن خالىي بولالمىغان. بۇ نۇقتىنا ئوقۇرمەنلىرىمىزگىمۇ ئايانكى، ئۇ ئاساسەن دەۋر چەكلىمىسىدىن ھاسىل بولغاندۇر. گەرچە ماكان-زاماننى تولۇق نەزەرگە ئالغان ئالىم ئۆز قاراشلىرىنى شەرھىيلىگەندە ئىسلام ئەقىداتىدىن قىلچە چەتنىمىگەن ھالدا، ئۇنىڭ قائىدە-پرىنسىپلىرىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ، شۇنچە ئېھتىياتچان يول تۇتقان بولسىمۇ، ئەپسۇسكى، ئاشۇ قاراشلىرىنىڭمۇ قارشىلىققا ئۇچراپ، سۆيىقەست بىلەن شېھىت قىلىنغىنىغا قارىغاندا، ئالىم ياشىغان دەۋردىكى جاھالەتچىلىكنىڭ نەقەدەر ئېغىرلىقىنى روشەن كۆرۈۋالغىلى بولىدۇ.

ئەنئەنىۋى مىللىي مەدەنىيەت مىراسلىرىغا ۋارىسلىق قىلىش، ئۇنى ئەينەك قىلىشتا «مېغىزىنى ئېلىپ شاكىلىنى تاشلاش»، «قەدىمكىنى بۈگۈنكى ئۈچۈن خىزمەت قىلدۇرۇش»، «كونىلىرى ئاساسىدا يېڭىلىرىنى يارىتىش» پرىنسىپى بويىچە، مۇھتەرەم ئوقۇرمەنلىرىمىزنىڭ ئۇشبۇ ئەسەردىن «تەنقىدىي ۋارىسلىق قىلىش» ئاساسىدا پايدىلىنىدىغانلىقىغا ئىشىنىمىز.

- مۇھەررىردىن

* * *

بىسمىللاھىر رەھمانىر رەھىم
(ناھايىتى شەپقەتلىك ۋە مېھرىبان ئاللانىڭ ئىسمى بىلەن باشلايمەن)

ئىسلامىيەت ئالىمىنىڭ دانىشمەنلىرى، ديانەت دۇنياسىنىڭ ئىخلاسمەنلىرىگە روشەن ۋە ئوچۇق بولسۇنكى، ھازىرھەم كەلگۈسىنىڭ بەخت-سائادىتى، شاراپىتى (شان-شەرىپى) ئىمان (نىيەت) ۋە ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) لارنى قىلىش بىلەن مەيدانغا چىقىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈنمۇ ئىسلام دىنىنىڭ مۇقەددەس قانۇنى بولغان «قۇرئان كەرىم» نىڭ بىر قانچە يېرىدە ئىمان (نىيەت) نى ياخشى ئەمەل (ياخشى ئىش) بىلەن بىرلەشتۈرۈش ھەققىدە، يەنى نەزەرىيىنى پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈش توغرىسىدا ئالاھىدە ئايەتلەر كەلتۈرۈلگەن.

ھەرقانداق بىر ئەمەل (ئىش) ياخشى نىيەت بىلەن بولمىسا، ئۇ قىلچە پايدا بەرمەيلا قالماستىن، بەلكى يامان ئاقىۋەتكە گىرىپتار قىلىدۇ. ئىمان (نىيەت) قانچە ياخشى بولغان بىلەن، ئۇ، پايدىلىق ئەمەلىيەت بىلەن بىرلەشتۈرۈلمىسە، كامالەتكە يېتەلمەيدۇ.

بۇ سىرلاردىن مۆتىۋەر پېشقەدەملىرىمىز ۋە بۇرۇنقى ئالىملىرىمىزمۇ خەۋەردار بولۇپ، پۈتۈن غەيرەت-شىجائىتىنى ياخشى ئىشلارنى قىلىشقا، ئۇنى باشقىلارغا بىلدۈرۈپ، ئاللانىڭ سۆزلىرىنى ئۈستۈن ئورۇنغا قويۇشقا، ئىسلام ھەقىقىتىنى تەشۋىق قىلىشقا ۋە ئىسلامىيەتنىڭ چاقىرىقلىرىنى تونۇشتۇرۇشقا سەرپ قىلىشتى.

ئەنە شۇنداق ئۇلۇغلىرىمىزنىڭ كۆرسەتكەن غەيرەت-شىجائەتلىرى نەتىجىسىدە مۇقەددەس ئىسلام دىنى پۈتكۈل ئالەمگە نۇر چېچىپ، ھەقنى ناھەقتىن ۋە ناھەقنى ھەقتىن ئايرىپ، ئىشنىڭ ھەقىقىتىنى تامامى ئالەمگە ئاشكارا قىلدى.

ئىتتىپاقلىق، ئىلىم-مەرىپەت، ئىنساپ ۋە ئادالەت ئۆز قۇدرىتىنى كۆرسىتىپ جەبىر-زۇلۇم، ئىختىلاپ، ئىككىيۈزلىمىلىك ۋە ئىلىمسىزلىك (جاھالەتلەر) زاۋاللىققا يۈز تۇتتى. ئىسلامنىڭ ئابرويى ۋە ھەيۋىتىدىن ئۇنىڭغا خىلاپ ئىش قىلغۇچىلارمۇ ھەيرانلىق ھەم غەم-ئەندىشە ئىچىدە قالدى. بۇ بولسىمۇ «قۇرئان كەرىم» دە كۆرسىتىلگەن، پەيغەمبىرىمىز ئەينەن يەتكۈزگەن ياخشى ئەمەللەرنىڭ نەتىجىسى ھەم خاسىيىتىدىندۇر. بىز نۆۋەتتە بۇ ياخشى ئەمەللەرنىڭ يوللىرىنى بايان قىلىشنى توغرا تاپتۇق. دىنى ئىسلامنىڭ يولباشچىسى - «قۇرئان كەرىم» دە كۆرسىتىلگەن ياخشى ئەمەللەر مۇنۇلار: «ئىخلاس (ھەر ئىشنى جان-دىل بىلەن ئورۇنداش)، تازىلىققا رىئايە قىلىش، ئىبادەت (ھەققە بويسۇنۇش)، ئىتتىپاقلىق، ئۆيۈشقاقلىق، نەسىھەت (ئەلگە مەرىپەت قىلماق)، دوستلۇق، ئىنساب ۋە ئادالەت، كېچىكتىش، دىلنى خىيانەت ۋە ئاداۋەتتىن پاك قىلىش، سېخىيلىق، ئىسلاھ قىلىش (يېڭىلىقتا يۈزلىنىش) روھىي بولۇش، چىداملىق ۋە ئېغىر-بېسىق بولۇش، گۈزەل ئەخلاقىي پەزىلەتكە ئىگە بولۇش، ئۆز ئارا كۆيۈنۈش ۋە ياردەم بېرىش، ياخشى ئىشلارغا ئىنتىلىش، ئېھتىياتچان ۋە ئىشەنچلىك بولۇش، ئىلىم ئۆگىنىش ۋە باشقىلارغا ئۆگىتىش، ئىنسانىي مۇناسىۋەتنى بىلدۈرۈش، باشقىلارغا مەنپەئەت يەتكۈزۈش، كۆيۈمچانلىق، ساداقەت، كەڭ قوللۇق، ساخاۋەت، ياخشىلىق، تەدبىرچانلىق، راستچىللىق، ھەر ئىشنى توغرا يوليورۇقتا بىنائەن قىلىش، ياخشى يولغا مېڭىش، يامان يولدىن قايتىش قاتارلىقلار ئىسلامىيەتتە بۇيرۇلغان ياخشى ئەمەللەردۇر. ئۆتكەندە يۇقىرىدا ئېيتىلغان ياخشى ئەمەللەر بارلىق ئەھلى ئىسلامغا ئۆزلىنىپ، ھەممە كىشى ئۇنى ئۆزىنىڭ ئۆلچىمى قىلغان. ئىشلار بولسا «قۇرئان كەرىم»، «ھەدىس شەرىف» ۋە مۇنەۋۋەر پېشقەدەملەرنىڭ كۆرسەتمىسى ھەم يوليورۇقى بويىچە بولغانىدى. غەلىبە ۋە يېتەكچىلىكمۇ ئەھلى ئىسلامنىڭ مەخسۇس نېسىۋىسى بولۇپ، «ئىززەت-ھۆرمەت ئاللاغا، پەيغەمبەرگە ۋە مۆئمىنلەرگە خاستۇر» دېگەن ئايەتنىڭ ھۆكمىگە مۇۋاپىق ئىش بولغانىدى.

قاچانكى ئەھلى ئىسلامنىڭ ئەخلاقى بۇزۇلۇپ، ياخشى ئىشلار بىلەن شۇغۇللىنىشقا نۇقسان يەتتى، ئىتتىپاقلىق يوقالدى، ھورۇنلۇق ۋە بىكارچىلىق، زۇلۇم ۋە خىيانەتچىلىكلەر مەيدانغا چىقتى. ئىلىم-مەرىپەت كېمەيدى. پۈتكۈل ئەھلى ئىسلامنىڭ شۆھرىتى يوقىلىپ، خار-زارلىققا يۈزلەندى.

پەيشۋالىرىمىزنىڭ ئەخلاقى ۋە ئەسەرلىرى ئۇنتۇلۇپ، خۇراپاتلىق (ئىلىمگە خىلاپ بۇزۇق ئىشلار) باش كۆتۈردى. ئىززەت-ئابرۇيلار قولدىن كەتتى. ئەجنەبىيلەر ۋەتىنىمىزگە قول ئۇزاتتى. «ھەرقانداق ئەل ئۆز ئابرۇيىنى ئۆزى يوقاتمىغىچە ئاللا ئۇنى يوقاتمايدۇ» دېگەن ئايەتنىڭ مەنىسى ئەمەلىيەتتە ئىسپاتلاندى. ئىنساب بىلەن ياخشى مۇلاھىزە قىلساق، بۇنداق يامان ئاقىۋەتكە ئۆز قىلمىش-ئەتمىشلىرىمىز ۋە ئىسلامىيەتنىڭ يوليورۇقلىرىغا ئەمەل قىلالمىغانلىقىمىز سەۋەبچىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن بۈگۈن بىز پەرىشانلىق ۋە خار-زارلىققا، ئازاب-كۈلپەت، غەم-ئەندىشىگە گىرىپتار بولۇپ، پۇشايمان ۋە ھەسرەت-نادامەت چەكمەكتىمىز. (ھازىر) زىرائەت (دېھقانچىلىق)، سودا-سانائەت جەھەتلەردە باشقا مىللەتلەردىن تۆۋەن تۇرماقتىمىز. كېلىڭ ئەي قېرىنداشلار! ئۇ دۇنيا، بۇ دۇنيالىق بۇرادەرلەر! ئىسلامنىڭ ئىلگىرىكى تەرەققىياتىنىڭ سەۋەبلىرىنى تەتقىق قىلايلى. ھازىرقى تۆۋەنلىكىمىزنىڭ ئۆزىمىزدىكى ئۈمىدسىزلىك، ھورۇنلۇق ۋە جۇرئەتسىزلىكتىن كېلىپ چىققانلىقىنى تونۇپ يېتىپ، ناچار ئەخلاقتىن يېنىپ، دىنى ئىسلامنىڭ يوليورۇقى بويىچە ئىش قىلايلى. «قۇرئان كەرىم» ۋە پەيغەمبىرىمىزنىڭ كۆرسەتمىسىنى خالايىققا ئەينەن يەتكۈزىدىغان ئالىملىرىمىزنىڭ پېشىگە ئېسىلىپ، ئۇلارغا ئۈمىد باغلايلى. ئالىملىرىمىزمۇ زىممىسىدىكى ۋەزىپىسىنىڭ ئېغىرلىقىنى تونۇپ يەتسۇن. ئۇلۇغ پەيشۋالىرىمىزنىڭ تەلىماتلىرىنى ھەر مەجلىس ۋە سورۇنلاردا بايان قىلسۇن. خەلق ئاممىسىغا ياخشى-يامانىنى چۈشەندۇرۇپ، ئەخلاقىي، ئەقلىي تەربىيە بەرگەندىن تاشقىرى، زامانىۋى يېڭى يوللارنى كۆرسەتسۇن. چۈنكى ئالىملار پەيغەمبەرلەرنىڭ ئىزباسارلىرىدۇر. شۇنىڭ بىلەن خەلقىمىز يېتىم-يېسىر، غېرىب-غۇرۋالارنىڭ ھالىدىن خەۋەر ئېلىش ئۈچۈن ئۆشرە-زاكات، سەدىقە-ئېھسان ۋە ماددىي ياردەملىرىنى ئاجرىتىپ، قولىدىكى ئىقتىسادىنىڭ سەرپىياتىنى توغرا باشقۇرسۇن. خەلق ۋە مىللەتكە شۇنداقلا ئەلگە خىزمەت قىلسۇن.

ئەرۋەئايالالارغا ئىلىم ئۆگىنىشنىڭ پەرزلىكىنى مۇلاھىزە قىلىپ، ئۇنىڭغا دىققەت - ئېتىبارىمىزنى قوزغىشىمىز، خوتۇن-قىزلار ئۈچۈن مەخسۇس مەكتەپلەرنى ئېچىشىمىز لازىم. چۈنكى كىچىك بالىلار نادان ئانىسىنىڭ تەربىيىسىدىكى چاغدا يامان ئىللەت ۋە بىلىمسىزلىككە گىرىپتار بولسا، كىچىكلىكىدە ئادەتلەنگەن ئۇ ئىشتىن قۇتۇلۇش ناھايىتى جاپالىقتۇر. ئەگەر ئانىسى بىلىملىك ۋە قابىلىيەتلىك بولسا، پەرزەنتىنى ياخشى ئەخلاق بىلەن تەربىيە قىلىدۇ. بۇنداق بالىلارنىڭ چوڭ بولغاندا كامالەتكە يەتمىكىمۇ ئاسان بولىدۇ. ھەدىستىمۇ «ھەر بىر پەرزەنت تۇغۇلۇشتا ئەيىبسىز، لېكىن ئۇنىڭ ياخشى-يامان بولۇشى ئاتا-ئانىسىنىڭ تەربىيىسىگە باغلىق» دېگەن مەزمۇن بار. ھەممىمىز ئۆزىمىزنى تونۇيلى، كەلگۈسى ئىستىقبالنى ئويلايلى، بارلىق چارە-تەدبىرلەرنى قوللىنىپ خەلقىمىزنى ۋە مىللىتىمىزنى زاۋاللىقتىن قۇتۇلدۇرۇۋالايلى.

كۆپلىگەن يوقسۇل ۋە ئىگە چاقىسىز بالىلار ئاش-نان ۋە تۇرمۇشنى دەپ ئىلاجىسىزلىقتىن، دىن ئەقىدىسى بۇزۇلۇپ كېتىشىدىن خەۋىرى يوق، ئەجنەبىيلەرنىڭ مەكتەپلىرىدە (ئەينى يىللاردىكى قەشقەردىكى چەت ئەللىك دىن تارقاتقۇچىلارنىڭ مەكتەپلىرىنى دېمەكچى. - مۇھەررىردىن) ئوقۇپ، يامان ئاقىۋەتكە يولۇقماقتا. بىز ئىنسانلىق ۋە مۇسۇلمانلىق بۇرچىمىزنى ئادا قىلىش ئۈچۈن غەيرەتكە كېلىپ، ئۇلارنى قۇتۇلدۇرۇش چارىسىنى ئىزدەيلى! بۇ زامان غەپلەت ۋە بىپەرۋالىق زامانى ئەمەس، ئويغىنىش ۋە سەزگۈرلۈك زامانىدۇر! جاھىللىق ۋە نادانلىق دەۋرى ئەمەس، ئىلىم-مەرىپەت دەۋرىدۇر. سۇسلۇق ۋە بىكارلىق ۋاقتى ئەمەس، تىرىشىش ۋە غەيرەت ۋاقتىدۇر. باشقا مىللەتلەر ئىلىم-مەرىپەت ساھەسىدە ھاۋادا ئۇچۇپ پەرۋاز قىلماقتا، سۇ ئاستىدا بولسا خۇددى قۇرۇقلۇقتا يۈرگەندەك ئەركىن ئۈزۈشمەكتە. بىز تېخى غەپلەت ئۇيقۇسىدا ياتماقتىمىز. ئۇيقۇ ئۆلۈمنىڭ بۇرادىرى ۋە مۇقەددىمىسىدۇر. بۇ ھالەتتە دائىم ئۇخلىماق يوقىلىش ۋە ئۆلۈم يولىدۇر! ھېلىھەم ۋاقىت ۋە پۇرسەت بار. جانابىي ئاللانىڭ رەھمەت ۋە ئىنايەت خەزىنىسىنىڭ ئىشىكى دائىم ئوچۇقتۇر. دۇنيادا ئۈمىدسىزلىك بىلەن ياشاش توغرا ئەمەس. ئىنسان كىچىكلىكىدىن تارتىپ ئىلىم ئۆگىنىشى ۋە كەسىپ (ھۈنەر-سانائەت) بىلەن شۇغۇللىنىشى كېرەككى، ھەر قانداق ئىشنى ئۆزلۈكىدىن مەيدانغا چىقىرىشنى ئاللا ئادەت قىلمىغاندۇر. بەلكى ھەر بىر ئىش تىرىشچانلىق ۋە ئىجتىھات بىلەن بەرپا بولىدۇ. ھەممە ئىشقا تىرىشچانلىق ۋە پىداكارلىق كۆرسىتىش ئاللانىڭ يوليورۇقىدۇر. «ئىنساننىڭ تىرىشچانلىقىغا لايىق نەتىجە باردۇر» دېگەن ئايەت بۇنىڭغا گۇۋاھ-ئىسپاتتۇر.

سالام، ياخشى يولغا ماڭغان كىشىلەرگە!

نەشرگە تەييارلىغۇچى: **ئۆمەرجان ئوسمان شىپاھى**(M1)

بېكىتكۈچى: ھاجى خوجائابدۇللا ئوسمان(ئالىي مۇھەررىر،تەكلىپ قىلىنغان)